

SZÉCHENYI-LEGENDA

ALOMKÉPEK, földre szállt angyalok, csillagok titkos jelenségei, ördögök és látomások kísérik a középkori legendák hősének életét s feltűnnek a hős születése előtt. Az érsekújvári kódexben olvashatjuk Szent Katalin „csuda fogantatját”: a nagy mágus a csillagok misztikus jeleiből olvassa ki, hogy egy hatalmas ismeretlen Isten okozza a pogány király hitvesének meddőségét. Ám az ismeretlen Isten imádata — szimbólumán, a rejtélyesen formázott crucifixumon át — létrehozza a Csodát: születését pogány bálványok hullatójának, Katerinának, leendő földi királylánynak és égi szentnek... Hívó korok legendái a kimagasló, hivatott egyéniséget, a Szentet, kiragadják az Élet, a Természet, a rög hatalmából; mintha félnének, hogy ezek beszennyezik őt, születését s minden lépését égi misztikumok dekórumával övezik. Midőn a modern kultúra racionális kietlenségében az értelem gyöngye fényű lámpásával világítunk elmúlt korok nagy Személyiségeire, hányszor látunk manapság is boldog halandókat, kik legendás lelkületük fényszórójával akarnak világosságot gyűjtani a múlt sötétségére. De mintha manapság az új legendahívók ellenkező végletbe esnének. Ők a Hős nagyszerűsége mögött már épp a Természet, az Élet, a rög, a vér csodatevő hatását bámulják és a testből és lélekből alkotott nagy emberben kizárólag naturális erők hasonlóan misztikus Csodáit szemlélik. így származnak legendák arról, hogy Széchenyi zsenialitásának oka idegrendszerének bomlottsága, s így származik újabban legenda arról, hogy a Széchenyi-rejtély titka évszázadok óta lappangó véresejtek váratlan fellángolása, nagy ősparaszt fátum felébredése a szerelem misztikus hatása által...

„Ki VOLT EZ AZ EMBER-TÜNEMÉNY? Nagyszerű rejtélyének mi a csodás titka“ — erre a kérdésre akar megfelelni Hegedűs Lorántnak lelkes és szeretettel teljes új Széchenyi-könyve.¹ Tehát nemcsak a Széchenyi-tettek ezernyi megnyilatkozását, a benne szántó szenvedélyek költői rajzát, nemcsak a külső cselekmények Emil Ludwig regényét, hanem a Széchenyi-problémák megoldását, a Széchenyi-rejtély megfejtését is célul tűzte ki a lelkes szerző.

¹GróE Széchenyi István regénye és éjszakája. Irta: Hegedűs Lóránt. Athenaeum. (1933.) Kivonat az előszóból: a Széchenyi-irodalom forrásműveire „... építettem s ahol csak lehetett, szöszertint átvettem elődeim eredményeit. Tovább megyek: végtelen hálára köteleztek Széchenyi legkitűnőbb kutatói: Angyal Dávid, Károlyi Árpád és Viszota Gyula barátaim, kik nemes segítséggel ellenőrizték adataimat.“ Szerző több ízben manifesztálja, hogy állításait a tudományos kritika ellenőrzésének aláveti.

Mi tehát a Széchenyi-rejtély kulcsa? Megfejtethjük ebből a regényből (melyet maga a szerző bevezetésében őszinte egyszerűséggel valónak és igaznak nevez), ha a fejezetek hullámtengerében a belső logikai és filozófiai összefüggés áramlatait nyomon követjük. Maga a szerző gondoskodik a döntő fontosságúnak tartott magyarázat megállapításaira való gyakori visszatéréssel arról, hogy végigkísérhessük fáradságos útjában: a legnagyobb magyar rejtélyének megoldásában.

Korán, tulajdonképpen a XVII. század elején, a Széchenyi-ősöknél kezdi el a rejtély kibogozását. A Széchenyi-könyv így szinte generációs regény lesz, ha nem is a Buddenbrook-ház polgári románja, hanem a lappangó paraszti vér detektívregénye. Mert az egetvivő Széchenyi-szív titka — Hegedűs Lóránt szerint — az 1629-ben nemességet nyert Széchenyi-család paraszti származása. Ennek nyomait úgy követi a szerző, mint izgalmas regényekben a leleményes detektív az elorzott családi kincseket. Olyan váratlanul és frappánsan tűnik majd elő ez a magyar jövőt formáló bujkáló paraszt fátum, mint a rég halottnak hitt elrabolt áldozat a regényekben.

Legelső feladat a Széchenyi-család paraszti származásának igazolása. Ez nem esik nehezére szerzőnek. Könnyen sikerül bebizonyítania, hogy az 1629-ben nemességet szerző ős paraszti származású volt, hisz leleményes genealógiai fogások birtokában van. Bizonyít a paraszti származás mellett a család egyik ősének értelmes, földszagú ítélete, melyet mint fogott bíró hozott, de a legeredetibb eljárás mégis az, midőn a család tagjainak földéhségéből következtet az eredetre, lévén a földéhség paraszti vonás. E diagnosztika könnyen lehetővé teszi, hogy a populus Verbőcianus 99 százalékát paraszti eredetűnek tartsuk. Nem csoda, hogy a magyar genealógiának e nagy módszertani felfedezése után a Széchenyiekről is meg lehet ezt állapítani:

„A Széchenyi-család származása a legmélyebbről indul, az ősmagyar ugarból, mert itt a gyökere a nagyszerű őstalajban. Ennél nincs magasabb származás. És ez a paraszti ős az ő ugaros nagy lelkével, földtáplálta ábrándjaival nem hal meg azután. Minden tulajdonsága, egész őseréje ott él Györgyben, a nagy érekben, Lőrincben, a család folytatójában és legnagyobb alakban terem megint e világra gróf Széchenyi Ferenc legkisebb fiában, gróf Széchenyi Istvánban. A benne küzdő, a benne teremtő ősparaszt, vagy mint ő mondta: „szántóvető ember“ nélkül senki soha a legnagyobb magyart meg nem érti.“ (18.1.)

Nem lehet szerző szemére vetni, hogy a paraszti származásnak (melynek kérdését különben itt nem tehetjük tudományos vizsgálat tárgyává) Széchenyi Istvánban oly későn revelálódó hatásával kapcsolatban a saját filozófiájából is következtethető ellenvetés elkerülné figyelmét:

„Amint e sok főnemesi vér beléömlik a Széchenyi-nemzetségbe, eltűnik az a vad őserő, melyet az első nemzedékben látunk.“ (29.1.)

De a csodás elem segítségére jön az új Széchenyi-legenda írójának. A csoda épp abban áll, hogy ennyi idő után ezek a paraszti vérsajtek mégis megkezdhetik működésüket s 1830 után megindíthatják

a magyar reformkorszakot. Egy családtagban a paraszti vér a többi vérség fölött észbontó küzdelem után diadalmaskodik. „Ez a vár-csata Széchenyi Istvánban fog végbemenni.“ (29. 1.)

Egyre újabb és újabb jelenségek mutatják a Csoda útját. Itt van mindjárt Széchenyi Ferenc, István atyja, kiben a Természet élő vázlatot csinál, hisz a Széchenyi István-féle csodát Hegedűs nagy má-gusa, a Természet, a Bios sem tudja olyan könnyen, bizonyos kísér-letek nélkül létrehozni.

„Mintha a Természet, melyet Magyar Sorsnak hívnak, mielőtt a maga legnagyobb művét megteremtene, először egy vázlattal próbálko-znék, melynek körvonaláiban töméntelen vonás megvan már a nagy remek-műből: de mégse az.“ (31. 1.)

Ez az „élő vázlat“ Széchenyi Ferenc. Az ő fiatal korában, midőn még rajongott a magyar parasztságért, nevezetes biológiai esemény, a Széchenyi-legendának, a paraszti vér feltámadásának újabb jelensége jön létre;

„De ama történelmi országgyűlés idején, mikor a szabadság feltörő eszméiért gróf Széchenyi Ferenc vívta nagy csatáját s vitatja a föld népé-nek jogát saját elmaradt nemesi rendjeivel szemben: akkor jut teherbe utoljára neje, Festetich Juliánna, hogy megszüljön Bécsben 1791 szeptember 21-én legkisebb fiát, Istvánt. Az ilyen fogantatás döntő volt a magzat egész életére.“ (38.1.)¹

Ennyi előzmény után feszült figyelemmel várjuk, hogyan tör ki a legnagyobb magyarból a kétszáz év előtti fátum, hogy azután ez az egész magyar életet új utakra vigye. A Széchenyi-lélek igazi vegyi átváltozása, a nagy vérségi lélekcsata akkor jön létre, mikor Crescentia iránt érzett szerelme mozgásba hozza lelkének mágnás talaját s a lélekkataklizmában a parasztréteg kerül felül. De vannak a lélekkáter-háborgásnak korábbi moráljásai is. Így például 1815-ben a legnagyobb magyar a római katakombákban megállapítja magáról, hogy nincs különösebb respektus benne a régi kor iránt, ugyanakkor Naplójában kikel a sok léhűtő, bár régi római származású olasz mágnás ellen is. íme a Széchenyi-interpretátor szerint:

„A múlt megtagadása a falu szava, melyben a hamar összedülő vályogviskók között sohasem születik történelmi érzék: az arisztokrata léhűtésének megutálása az ősparaszt első felhördülése ebben a grófi kül-sőben járó lázadóban.“ (71. 1.)

Van valami megható naivság, mikor szerző a hamar összedülő vályogviskók biológiai tudat alatti reakciójának tudja be annak az aktív lelkű Széchenyinek ahisztorizmusát, ki külföldi útjain oly sokszor csodálta meg a polgári Európa fényes városait. A kis olasz mágnások semmittevése elleni kifakadás talán szintén nem az ősparaszt lélek fel-hördülésére jellemző, létrejöhetett az a polgári gondolkozás infekciója-ként, sőt talán a tetterős katona frazeológiájából is származhatott...

¹ Fenti megállapítás a történetkutatót természetesen nem érdekli, de biológusok talán felütik fejüket annak hallatára, hogy azok a gondolatok, melyekkel a generáció időpontja körül az atya foglalkozott, a fiú egész lelki fejlődését és akaratának működését determinálják. A könyv egyik frappáns elképzelése 1

Siet Hegedűs Lóránt azt a sértett ambíciót is magyarázatul felhasználni a Széchenyi-rejtély kibogozásában, melyet egy jeles Széchenyi-akadémikusunk kiváló naplópublikációja előszavaiban annyira szeret hangsúlyozni. Természetesen Széchenyi elejtett szavaiból e jeles filológus ezt az ambíciót csak mint jellemformáló erőt becsüli túl; Hegedűs ennek az ambíciónak, előszobázás okozta felháborodásnak abban juttat nagy szerepet, hogy mindez az ősparaszt vért kezdi felébreszteni. Ám az igazi misztikum, a legenda csodája, a századok óta eltemetett parasztréteg felülkerekedése akkor jön létre, mikor Széchenyi szerelmes lesz Crescentiába.

1824-ben feltűnik Crescentia alakja s szeptemberben azt írja róla a naplójába, hogy olyan szép mint a nyíló rózsa. Megkezdődik a lélek jelentős biológiai folyamata:

„Megkezdődött a legmegrázóbb líra, mely valaha átvonaglott a mi világunkon, mert ennek az érzésnek a tüze felrobbantja azt a vulkánt, melynek messze mélylő lávagyülemlését oly régen lessük s oly kitörés készül, melyben a lélek mélyéről föllobban az öröklött, eltemetettnek hitt lázadó paraszti tűz, hogy megrázzon egy széthullott népet s összeforraszon egy nemzetet.“ (138.1.)

Bármilyen lelkes lapokon át fejtegeti is szerző, hogyan történhetett az, hogy „szerelme tüzén át megérkezett Széchenyi Istvánban a legnagyobb magyar s — a legnagyobb lázadó“ (151. 1.) ennek részletes ábrázolásáról le kell mondanunk. Egyelőre érzük be annak a megállapításával, hogy Hegedűs a Hitel-Világ-Stadium politikáját a paraszt forradalmár Széchenyi lírai lázadásának tartja.

Ezt a Hegedűs-féle Széchenyi-politikát a következőkben részletesen fogjuk vizsgálni. Mielőtt erre rátérnénk, nézzük, hogyan oldja meg a szerző Széchenyi életének további titkait, hogyan ábrázolja a Széchenyi-sorsot, a Széchenyi-Kossuth antagonizmust s a Széchenyi-tragédiát.

A biológiai legenda folytatódik. Széchenyi nőül veszi nagy szerelmét, Crescentiát. Ám a házasság éveiben kihül lelkében az igazi szerelem galvanizáló hatása. A házasság után Széchenyiné „egy tizenkét esztendőn át forrt, lobogott, égigcsapkodott kohó láng egyszerre lecsökken“ (219.1.). Az óriási tűzhányóban, Széchenyi lelkében a megkeményedett láva, a mágnásréteg önti el a régi paraszti réteget.

„Betegeskedve, átlépve a férfikor legjobb idejét, anyagilag összébb szorítva éri meg egyik legnagyobb lelki motorjának, az áldozatos, eszményi Crescence-szerelmnek lassú leállását. Pedig ez a szerelem volt az, mellyel azonosította fölszabaduló forradalmi munkáját s mely oly mélyre ért benne, hogy felverte a szunnyadó ősparasztot. Most másik, arisztokratikus Széchenyi „én“-je kezd terjedni benne, anélkül, hogy meg mené ölni vagy megtagadni azt a másikat.“ (230.1.)

Széchenyi tehát reakciós mágnás kezd lenni, kinek már nyomasztó teherrel a forradalmi múlt. Ennek a tudatalatti érzelmnek segítségével, hála a freudizmusnak, szerző a Széchenyi-Kossuth ellentétet is meg tudja magyarázni. Úgy vesszük észre ábrázolásából, hogy Kossuth komplexusa lesz Széchenyinek s a legnagyobb magyar rajta porolja ki mult ifjóságának lázadását, öbenne ostorozza saját forradalmi múltját.

„E nagy küzdelem tehát nem Széchenyi és Kossuth gigászi párvadala, hanem a meghiggadt, szerelme tüzében kihűlt arisztokrata Széchenyi István élet-halál harca avval az ősparasztal szemben, kit csodálatosan sokrétegű lelke mélyéből fiatalságának izzó tüze felvert... Széchenyi István mindig a saját lelkének lázadó darabját láda Kossuth Lajosban. Ezért az emberi mély ellenszenv s innen a kérlelhetlenség, mellyel ellene támad.“ (240.1.)

Szinte paroxysmusig nő ez a harag Széchenyiben Kossuthon át saját fiatalságának forradalmár alakja ellen. Ez már az út Döbling felé. Ez a vég, ez Döbling...¹

A BIOLÓGIZMUS mankóján jutott el Hegedűs Lóránt abba a mélységbe, honnét kibányászhatta agyagát a parasztforradalmár gróf és a reakcióba visszasüllyedő mágnás Széchenyi-szoborhoz. E mintázás minden mozdulata mögött érezzük, hogy a szobrász hisz a vérsajték misztikumában, hisz az évszázadok óta lappangó parasztvégzet nőokozta fellángolásában s hisz abban, hogy ez a fellángolás a hitvesség éveiben kihűlt, hegy helyet adjon a lélekben az éveken át szunnyadó mágnás lélekréteg előretörésének, a forradalmár múlt megtagadásának, a reakciónak. Ezek a csodák élénkítik Hegedűs Lóránt biologista Széchenyi-legendáját.

Nemcsak a részletekben, hanem az egész munka szellemében a biologizmus naturalista életfilozófiája az uralkodó. Ha mélyebbre tekintünk, úgy látjuk, hogy ez határozza meg a Hegedűs által vázolt Széchenyi-politikat. A biologista életfilozófia a vér, a harc, az ádáz faji küzdelem, a biológiai determinensek tombolását nevezi s tekinti Életnek s nem is lát egyebet a világmindenségben, mint ezt a tombolást. Ez az élet s ez a minden. Ismeretes Rickert mélyreható analíziséből, hogy e felfogás a közelmúlt legkülönbözőbb irányú politikai képleteiben — a szélső Chamberlaint konzervativizmustól a szociális forradalmárokig — többé-kevésbé kifejezésre jutott. (Rickert egykorú példáit még ma nagyon aktuális antiintellektuális mozgalmakkal lehetne kiegészíteni.) Megfelelő tartalmi differenciálatlanságban e filozófia a Hegedűs-féle történeti képben is jelentkezik: a történelem menete az új rétegek feltörése, ez a dinamika a történés értékes része, melyben a régi, kiélt történelmi réteg egyedei már nem is vehetnek részt, ezektől a régi, pillanatnyilag még uralkodó, de elhalásra ítélt osztályok előítéleteitől csak az a biológiai véletlen hozhat szabadulást, hogy a látszólag idetartozó (tehát esetünkben mágnásnak született) egyed tulajdonképp biológiailag a feltörő osztályhoz tartozik. Hegedűs mindenesetre következetes marad biologizmusa értékeszméihez: a nem feltörő, pillanatnyilag még uralkodó rétegek nem rendelkeznek oly szellemi s talán morális ifjú energiákkal, mint a másik, az elnyomott, de felfelé törő osztály, ez utóbbi tehát sokkal értékesebb.

Ilyen feltörő, értékes energiákkal teli réteg a XIX. század elején a magyar parasztság. Hegedűs Lorántnak minden nem-biologista szo-

¹ Szerző dicséretére megemlítjük, hogy a döblingi tartózkodásról szóló szép fejezetekben egy másik Széchenyi-legendát — azt a mesét, hogy Széchenyit meggyilkolták — nem vesz komolyan.

ciológiától ment és a történelmi kontroll iránt nem nagy érzékkel bíró gondolatvilága el sem tudja képzelni, hogy a XIX. század elején a magyar parasztság iránti szeretet s az akkori Széchenyi-politika más formákban jelentkezhetnék, mint a szociális forradalmárnak politikai képletében s Széchenyiben e réteg iránti vonzalomnak, általában politikájának más rúgói lehetnének, mint a parasztság iránt érzett, vérségi összetartozásból fakadó latens biológiai tudat...

Mi itt a Hegedűs által jellemzett forradalmár Széchenyi-politikának tartalmát pillanatnyilag elválasztjuk motívumaitól. Hegedűsnél e politika gondolatállománya a legszorosabb kapcsolatban áll forrásaival. Politikájának provenienciája határozza meg elsősorban, hogy tartalmilag forradalmár lírai politikának kell lennie. Hol több száz éves lappangó vérségi adottságok lobbannak fel, hol asszony nép okozta belső szenvedély hevíti (a Hitel forró szerelmi vallomás) s ambíció táplálja a lélek tüzét, ott természetesen diabolikus politikai szenvedélyek lángjai csapnak fel. Az ilyen módon meghatározott akarat bizony nehezen minősíthető történelmi és szociológiai kategóriák alkalmazásával reális reformpolitikává, vagy ehhez hasonlóvá ... Azonban Hegedűs alátámasztja a Széchenyi-politikáról vallott felfogását Széchenyi nagy munkáiból vett mondatidézetekkel is, melyekben a legnagyobb magyar korholja saját osztályának retrográd, reformra képtel«!, vagy züllött gondolkozású tagjait. Olvashatunk mondatokat, melyekből az újítás vágyának dinamikája árad s melyekben rajongó szeretettel nyilatkozik a magyar faj oly értékes rétegeről, mint a parasztság. A harmadik érvet e Hegedűs-ábrázolásban azok a rendiség reakciós rétegeből eredő kordokumentumok szolgáltatják, melyek a Hitel megjelenése után Széchenyit azzal vádolták, hogy ő parasztforradalmár. Az érveknek e hármas csoportját kiegészíti azzal, hogy a vele ellentétes felfogásokat lehetetlenségnek minősíti (legtöbbször félreértett mondatörmelékeket idézve)...

Ez érvek közül az első biologists legendájának csodaanyagába tartozik s nem vonható tudományos vizsgálat körébe. Bármily értékes lehet genealógiai szempontból, annak a megállapítása, hogy az 1629-ban nemességet nyert családtag ősei parasztok voltak-e, vagy sem, ennek a kutatása aligha jelent eredményt a Széchenyi-politika meghatározásánál. A Széchenyi-idézetek, melyek számát akár a tízszeresére lehetne emelni, azt az ismert tényt bizonyítják, hogy Széchenyi ostromozta saját rendjének azon tagjait, kik nem teljesítették azokat a nagy kötelességeket, melyek teljesítését Széchenyi, a nemzet s a politikai méltányosság nevében megkövetelt tőlük, nagy vagyon s magasabb tudás birtokosaitól. Hangsúlyozza, hogy az ország alkotmányának megváltoztatása épp a rendiség nem korrumpált tagjainak is hasznára válik. S a rendiség tagjainak feladatává tette, hogy lássanak hozzá az ország felemelkedéséhez, nehogy a rendek legyenek okai az ország hátramaradásának. Bizonyítják ezek az idézetek — azt a senki által kétségbe nem vont tényt, — hogy Széchenyi a parasztságot az ország értékes elemének tartotta, annak szabad birtoklási lehetőséget akart adni (kiválaszthatta volna Hegedűs idézésre a Hitel ama részeit is, melyekben céloz arra, hogy a rendiségen kívül állók, a parasztok az országgyűlésen reprezentálva legyenek...) Hogy vájjon ezek, a rendiség tagjai ellenes s parasztság javát célzó kijelentések forradalmiak-e vagy sem, az attól függ, hogy mely társadalmi réteggel akarta végrehajtani politikai rendszerét. Hegedűs — s ez harmadik bizonyítási anyaga — egykorú Hiteellenes dokumentumokkal olyasvalamit akar bizonyítani, mintha e munkát a parasztok segítségével, rájuk támaszkodva akarta volna Széchenyi elvégezni. Ha nem is ezt mondja, azt mint Szé-

chenyi forradalmiságát bizonyító tényezőt hangsúlyozza, hogy a kortársak egy része Széchenyiben parasztforradalmát látott. A dokumentumokból annyi állapítható meg, hogy Széchenyi reakciós ellenfelei minden esz- közt felhasználtak, hogy Széchenyit a rendi közvéleményben lehetetlenné tegyék. A vád lehetett volna esetleg igaz is. El lehetett volna esetleg kép- zelni, hogy Széchenyi a parasztsághoz szóljon s rájuk építve folytasson forradalmi politikát saját rendje ellen. Természetesen ez esetben sem bír semmi jelentőséggel a Hegedűs-féle koncepció biológiai alapja s a paraszt forradalmár Széchenyi motívumait az ideális tényezőkben is meg lehetne találni. Kérdés azonban, hogy ezek az egykorú, pár esetben konstatált politikai vádak igazak-é? E kérdés eldöntésére Széchenyi élet- folyása és az akkori szociológiai körülmények ismerete ad feleletet.

Széchenyi politikájának szociológiai jellemzője az a kétségkívüli tény, hogy ő az ország átalakításának munkáját a történelmi Magyar- ország, a rendiség felvilágosodott szellemű, független, anyagi bajoktól nem zaklatott tagjaitól várta. Ezekre épített s ezek számát akarta nö- velni olyan gazdaságpolitika segítségével, mely a földbirtokos magyar- ság tagjait megmenti (a parasztság veszélyeztetése nélkül) az áldozatos lelkületet veszélyeztető s a műveletlenségbe taszító szegénység sötét hatalmától. Sem a centralizált bürokráciától, sem a rendiségen kívül állóktól e munka elvégzését nem remélhette, a parasztságtól határozott kijelentései szerint azért nem várhatta ezt, mert ez károsba, felfor- dulásba vezette volna az országot az akkori viszonyok között. Saját osztályának tagjait azzal is rá akarta bírni a reformmunkában való részt- vételre, hogy felhívta figyelmüket a fenyegető forradalomra, mely bekövetkezik, ha e munkát nem Ők hajtják végre.

A Hitel szinte természetesnek tartja, hogy e reformmunka szocio- lógiai végrehajtói a magyar rendek ama tagjai, kik rendezett anyagi álla- potban vannak; ezen az előfeltevésen alapul a Hitel egész gazdasági politikája. Ugyancsak itt szerepel az az érvelés, mely az ország rendje érdekében sürgeti a méltányos reformokat: „Bölcsőbb azt önkényesen s nemes indulattal tenni most, mire az idő s a világ szelleme előbb-utóbb múlhatatlanul úgy is kinszeritend... mostani világban, midőn kiki lát, gondolkodik, okoskodik s annyi jó ad fractionem panis, nem erős lábón áll olly Rend, mely ... az ország minden javát húzza, és semmi terhét nem viszi.“ A Hitelben körvonalazott kötelességrendszer ismétlése után a Világban kifejti szociológiai rendszerét Széchenyi. GJA Megelégedés alapjai“ után következő, s jellemzően „Magyarország állapota“ címet viselő fejezetben.) Miután az összes szociológiai csoportokat szemügyre veszi, elmondja, hogy miért épít munkájában saját rendje független tag- jaira: „Sok van mulaszthatatlanul teendő, a mit a haza javáért sem a Kormány nem tehet, s jó, hogy nem teszi, mert ez az önkény ellenzálaga; de a Nép sem eszközölhet s őrangyalunk mentsen ne is eszközölje, mert abbul anarchia támadna s így azok végbevitale egyenesen azon egyes honfiakat illeti, kik súlyosb hivatali terhektől menten, független létboa gyönyörködnek a haza javaival.“ (Világa akad. kiad. 52.1.) Ehhez hasonló nyilatkozatokat sokat lehetne idézni, de a Világ e helyén jut a leginkább összefüggő módon kifejezésre Széchenyi szociológiai önvallomása.

Szociológiai szempontból tehát Széchenyi a maga éleslátásával és realitásérzékével világosan látta, hogy politikájának végbevitale, a parasztság emberi sorba helyezése, az alkotmányos átalakulás, az ország akkori helyzetében csak a rendi Magyarország, sőt közelebbről mágnástársainak ismeretekben s moralításban kimagasló táborától vár- ható. Széchenyi politikája tehát nem forradalmi politika, ha a legfon- tosbabra: a szociológiai beállítottságára vagyunk tekintettel.

A Hegedüs-féle ábrázolástól egészen eltérő képet nyerünk a Széchenyi-féle politikáról, ha azt tartalmában és főleg ezzel kapcsolatban rúgóiban vizsgáljuk. Egész más indítékokra bukkanunk, mint a Hegedüs szerint forradalmi lázadásnak paraszti vértől hajtott, realitásokat alig tartalmazó szenvedélyessége.

Politikai tartalmát nem részletezhetjük, de nagyon tanulságos pl. politikája a magyar parasztsággal szemben. Áhiatos tisztelet s meleg rajongás van Széchenyiben azokkal a nagyszerű faji erőkkal szemben, melyek a magyar parasztban rejlenek. Gyakran a herderi koraromantika irodalmi rajongása tölti el, mikor a parasztságban a néperő és poézis szépségének hordozóit látja. Máskor a művelt nyugat államait s azok liberálistizmusát állítja szembe naplójában hazánkkal, hol a parasztok elnyomott sorban élnek. Megint máskor a méltányosság isteni parancsa alakítja ki gondolatait. Midőn a Hitelben például az akkori gazdasági bajok tömegén segíteni akar, hogy a rendiség tagjait a kötelességteljesítés magaslataira juthatás anyagi akadályaitól mentesítse, akkor kifejti, hogy a jobbágyföldesúri gazdasági viszonyt meg kell szüntetni. Aprólékos és alapos fejtegetésével bizonyítja, hogy e rendszerből mindkét félnek kára van. A jobbágyoknak szabad birtoklási lehetőséget akar nyújtani. Ugyanakkor maró éllel támadja azokat a földesúri mesterkedéseket, melyek a jobbágyokat létalapjukban veszélyeztetik. Mint láttuk, a parasztságnak esetleg képviselőd jogot is akar adni. A forradalom elhárításával érvel, mikor halványan megemlíti a nemesség adófizetését. Hangsúlyozza, hogy milyen fontos a „nemesség nemesítése.“

Széchenyi gyakran elárulja, hogy az egész országot szem előtt tartó nemzeti politikum kialakításában szerepet játszik ideális hite a kultúrában, melyet minden országban az Isteni gondviselés akaratából ott született egyéneknek kell előmozdítaniok. Rendszerében fontos szerepet játszik az a megállapítás, hogy a kötelességek teljesítése révén előálló belső csend a humánus legnagyobb ajándéka. A Lovakról című munkájában hangsúlyozza, hogy a világ tökéletesedésébe vetett hitét a kereszténység kincseiből vette át. Nem mulasztja el hangsúlyozni, hogy a magasabb osztályoknak fokozott áldozatkészsége, a példaadó életmód, az alacsonyabb sorban élő osztályok felkarolása a méltányosság parancsából folyó kötelesség. Hegedüs kiemelve idézte, mint a lázadók manifeszta-cióját azt a mondatot, melyben Széchenyi a tehetős birtokosokat nevezte meg az ország elmaradása gátjainak. E mondat megelőző mondata világot vet „a forradalmár“ Széchenyi-motívumaira s arra, hogy vajjon a parasztság lázítója volt-e ő? Az idézet a következő: „Midőn a kegyelmes Isten magyarföld birtokossává teremtet, én legalább önkötelességeimet szeretem mindenek előtt fejtegetni s ezen értekezést legfőképpen velem egy helyzetetűstiekhez intézem. S íme nyíltan azon vallást teszem, hogy hazánk előmenetele s magasb felemelkedése legfőbb gátjai mi tehetős birtokosok vagyunk.“ (Hitel, Tört. Társ. kiad. át. 174. l.)

Hegedüs Lóránt biológiai elfogultsága talán akkor tűnik fel a legerőszakoltabbnak, midőn Crescentiának, Széchenyi nagy szerelmének tulajdonítja, hogy lélekfélkavaró munkával felébresztve benne az ősparasztot, megindítja az ősparaszt-forradalmár politikát... Nem az a baj, hogy Hegedüs nagy szerepet juttat Crescentiának. Sőt mikor csak Széchenyi kavargó lelkét nézi, talán keveset mond s amit mond, az hibás. E szubjektív eljárás, e szerelem lényegének félreismerése, Hegedüsnek — regényíróilag is legnagyobb tévedésére vezet.

Hegedüs Lóránt azt hiszi, hogy az igazsághoz közel jár, mikor e szerelem belső vívódásaiban találja meg a Széchenyi-probléma kulcsát. Valamivel kevesebb szubjektívizmussal regényhősével szemben, tovább juthatott volna. Nem lett volna felesleges e szerelemben az objektív elemeket: a kor életérzését s magának Crescentiának alakját tüzetesebben elemeznie. Teljes kortörténelmi tájékozatlanság nem elengedhetlen

szüksége a történelmi regénynek, de okvetlenül kifogásolható oly könyvben, mely a történelmi kritikával is meg akar birkózni. Szükreszabott helyünkön csak utalni tudunk azokra a Kluckhohntól kiinduló, később kimélyülő s főleg Schnabelnél már egész eltérő irányba vezető vizsgálódásokra, melyek a XIX. század elejének szerelmi életét s a kor szerelemről alkotott felfogását a romantika modern szellemtörténeti kutatásai alapján behatóan tárgyalják. Bár a romantika élettombolása később más irányt vett fel, mégis jelentős az a felfogás, mely ekkor a Nőben — a felvilágosodás alatt pusztulásra ítélt — ideális eszmék s értékek hordozóját látta. Ez a magas érték tudat kétségkívül meg volt Crescentiában, ha Széchenyinél viszont főleg a romantika élettombolása dominált. Tény az, hogy Széchenyi szerelme nem tárgyalható annak az értékrelációknak felderítése nélkül, mely Crescentia hatása alatt Széchenyiben tetemes ideális érték-bővülést hozott létre. Ha már egy Spranger hangulatát — úgy látszik — nem várhatjuk még oly intelligens írótól sem, mint Hegedűs, legalább egy Werfel értékáhitatát megkívántuk volna attól a magyar írótól, ki a legnagyobb magyar szerelméhez nyúl. Csak az nem emeli ki Crescentia alakjának vallásosságát, megható igyekezetét, hogy a grófot az Erény s a tételes katolikus etika magaslataira emelje, ki ezekkel a hatóerőkkel szemben — mint a politikai rendszernél is láthattuk, — csodálatos érzéketlenséggel viseltetik. Nem jelentőség nélküli szimbólum, hogy a szerelmesek között vándorol Albach imakönyve s eltekintve transcendens vonatkozásaitól, pszichológiai hatásában is igen jellemző Széchenyi és Crescentia egyik párbeszéde: Ön egész lelkemet be fogja tölteni és amikor önre gondolok, mindenért lelkesedem, mi szép, nagy és nemes I — mondotta Széchenyi. Ha ez igaz, — válaszolt a grófné — akkor bizonyára nem én, hanem imám okozza ezt, melyet naponként az ön boldogságáért, az éghez intézek. (Idézi Viszota a Naplók most megjelent III. kötetében XXVI. 1.) Az erény értelme s a kötelesség igéje, (melyek új szint nyertek Széchenyi szerelmesének fogalmazásában) igen szoros kapcsolatot tűntetnek fel a katolikum szociális tartalmától hajtott s erénytanától befolyásolt Széchenyi-féle kötelességi alapon nyugvó politikával. Szerelme tehát nagyon sokat megmagyaráz politikájánál is, ha a tényleges Széchenyi-féle politikát s annak tényleges indítékút tartjuk szem előtt; szerelmének azonban az ősparaszt politikával való bármilyen kapcsolata, enyhén szólva, aligha bizonyítható ...

Ezekben fejtettük ki véleményünket Hegedűs biológista Széchenyi legendájának politikai rendszeréről. Hegedűs lázadó forradalmárt lát Széchenyiben. Ezzel szemben megállapítható, hogy a Széchenyi-féle politika a rendi Magyarország tagjaihoz, sőt a művelt gondolkozást mágnás réteghez volt intézve, ezek segítségével akarta megvalósítani a méltányosság alapján nyugvó, reális és korszerű elemekkel telített politikai akaratát, melynek jellemző vonása a forradalom elhárítása bölcs reformmunkával. Természetesen ezek elismerésével is lehet Széchenyit forradalmárnak tartani: akkor előttünk áll az a politikus, ki forradalmosítja saját osztályát, ugyanezen osztály ellen egy más osztály érdekében... Hegedűs Lóránt forradalmárnak tarthatja azt, ki saját osztályának tagjait rá akarta bírni korszerű békés reformokra, melyeket méltányossági alapon állapít meg s melyek megvalósítása érdekében felhívta figyelmüket a forradalom elhárításának szükségességére. De ha mindezt forradalmi politikának tartjuk, akkor vájjon milyen politika az, ami reformpolitika? Elismerjük, hogy egyesek, a rendi politikusok reakciói közül, parasztlázítót láttak Széchenyiben, de végül is kérdezzük: a politikai élet nem ismer-e más kategóriákat, mint reakció és forradalom? s vájjon minden reformpolitikust úgy kell jellemezni, ahogy elfogult reakciós kortársai jellemezték? Ha így gondolkozunk, akkor tényleg nincs reformpolitikus, mert még nem volt ilyen, kire rá nem fogták volna, hogy forradalmár...

A TÖRTÉNETÍRÓT, midőn a történelmi megállapítások szerényhangú eredményét Széchenyi-lelkessedés igaznak és valónak kikiáltott, sőt „ellenőrzött“ tételeivel egybeveti, bizonyos kétségek szállják meg, hogy vajjon nem lépte-e túl szaktudománya határait, mikor a kritika eszközeivel közeledett poétikus legendákhoz? Talán eszébe jut a történelemnek a flauberti Tentation egyik zárójelenetének pesszimizmusa is a Tudomány és Költészet, a szfinksz és chiméra frigyének örök lehetetlenségéről...

Azonban e különös Széchenyi-regény nemcsak a maga idézeteivel s a történetírásra való folytonos nosztalgias hivatkozással hívja ki a kritikát, hanem azért is ingerli a történetíróimért egy határozott világnézet markáns kifejezését találta e könyvben. Új Széchenyi-legenda alakul ki szemünk előtt, ha ez a legenda nem is Szent Katalin aranykeresztjét látja, hanem szigorú „élettvények“ uralmát...

A történelem a munkának kétségkívüli kvalitásai is érdeklik. Nem is szólva pár fejezetének igazi poéziséről, ötletes, derék szándékú s ritka szociális érzékű magyar közíró munkája az egész kötet, melyet egy előkelő kiadóvállalatunk Széchenyihez méltó formában és kiállításban tesz a magyar olvasóközönség ezreinek közkincsévé. Szerző és kiadó vállvetett munkával akarja e kötetel a Széchenyi-kultuszt szolgálni. Úgy a meggyőződés mélységéért, mint a szándék tisztaságáért dicsőre vagyunk kötelezve. Sőt kötelezve vagyunk épp szerző kvalitásai révén arra is, hogy a könyvből egy-két kortörténelmi következtetést vonjunk le.

Legelsősorban az tűnik fel, hogy az a századvégi biológiai naturalizmus, melyet az Egyetem légkörében már eltemetve hihettünk, melyet az egyetemi polgárság, a jövő tanármenedéke, hála filozófus-professzoraink idealizmusának, már talán csak történelmi rekvizitumnak tart: a nagyközönség körében s művelt laikusoknál változatlanul él tovább. Ki tudja, milyen formákban hatja át — jórészt ezektől kiindulva — az egyetemről, a tudomány csarnokától távol élő fiatal nemzedéket. Félünk, hogy a nagyközönség filozófiai gondolkodásának elmélyüléséről aligha beszélhetünk manapság. Fel kell vetnünk azt a kérdést, nem volna-e jó, ha a magyar filozófia és pedagógia érdekes faktorai a széles rétegekre is kiterjesztenék a filozófiai gondolkodás alapvető formái iránti tiszteletet s még nagyobb kritikával kísérik a közhangulat antiintellektuális erőinek minden rendszer és ráció elleni tombolását?

Talán még jelentősebb mindaz, ami abból következik, ahogy e könyv a Széchenyi-politikát, a magyar reformpolitika legnagyobb szerű kísérletét előadja. 1933-ban jelent meg e könyv jó pár évi munka eredményeként s feltétlenül becsületes gondolkozású magyar ember írta azt. Nincs-e valami korszimbólum abban, hogy ez a szerző a huszas évek vége felé írt munkájában már említést sem tesz a Széchenyi-féle politika osztályokon felül álló, a nemzeti szintézisben kulmináló, méltányosságon alapuló jellegéről? Ha e könyvet olvassuk, az az érzésünk, hogy a politikai élet nem ismer más kategóriát, mint a forradalmár és az önző reakciós-típust s a forradalmárt sem a belátás, hit, hanem nagy determináló megkötöttségek viszik át a másik osztályhoz... Kizáró-

lag ennek a lelkületnek dokumentálására említjük meg, hogy egy történeti munkánk teljesen félreértett mondatát akarván felhasználni a reakciónak tartott történetiszemlélet ellen, ennek csak egyik részét, egyik mondatörmelékét idézi, melyből azt olvassa ki, hogy akadt történész, ki a rendiség politikai rendszerének konzerválóját látta Széchenyiben, de annak a mondatnak befejező részét,¹ mely az osztályokon felüli kötelességteljesítésről szólt — úgy látszik, meg se látta, vagy a politika ez irányát a tökéletes, önmagának ellentmondó lehetlenségek közé sorozta.

Talán váratlanul fogja érni szerzőt, mikor a történész bevallja, hogy sokkal megértőbb az ő Széchenyi-konceptójával szemben, mint szerző azt az előzmények alapján gondolhatná. A történésznek ugyanis e munkát is, mint az emberi szellem valamennyi produktumát, a keletkezés összes körülményei alapján kell figyelembe vennie. Már most be kell látni, hogy abban az évtizedben, mikor ez a könyv Hegedűs lelkében kialakult, oly magas történeti érzék s a jelenből való teljes kimenekedni tudás olyan képességei lettek volna szükségesek ahhoz, hogy valaki a Széchenyi-féle politika igazi karakterét megláthassa, melyet a mai magyar problémákat a maguk aktualitásában érző mai közirótól aligha lehet kívánni. A történész, épp a jelen iránti érdeklensége miatt, ezt bevallhatja s bevallhatja azért is, mert eszébe sem jutott a Széchenyi-politikának akárcsak morzsájával is táplálni bármely politikai irány vagy személy ideáltságát, öskereső falánkságát. Mindenesetre az olvasóra bízom annak eldöntését: ki áll inkább a jelen politikai áramlatainak hatása alatt: aki csak a reakció vagy forradalom képleteivel gondolkodik a múlt eseményeivel szemben is, vagy aki lehetségesnek vél száz év előtt egy osztály- és egyéni áldozatot kívánó, reformmunkát megindító, a saját osztálya hibáit feltáró méltányos reformpolitikát. Még egyszer hangsúlyozzuk, hogy mi ezt valljuk a Széchenyi-politika lényegének. Egyetlen mondatot sem tartunk helyesnek abból, amit Hegedűs a Széchenyi-politikáról leírt s ragaszkodunk minden Hegedűs-féle, vagy ahhoz hasonló Széchenyi-konceptióval szemben ahhoz, ami egykorú források alapján a történész kontroljával megállapítható. Nagyon jól tudjuk, hogy sokan a múlt meghamisítóját látják abban, ki nem a mai élet kategóriáival, hanem az igazság eszményét szem előtt tartva tekinti a múltat. Ennek dacára is azt vallja a történetíró, hogy semminemű aktuális szociológiai helyzet sem akadályozhatja meg, hogy ő a maga történeti eljárásával s csak a történetírás eszközeivel közeledjék oly csodás szingularitás felé, minő a legnagyobb magyar.

IFJ. IVÁNYI-GRÜNWARD BÉLA

¹A Hitel és Taglatat gazdaságpolitikájának fejtegetése közben írtam 1930-ban a következőket: „Széchenyi a rendi Magyarországot akarta megmenteni s annak tagjait akarta — az egész ország érdekében is — magasabb kötelességteljesítésre nevelni.“ Mint többször másutt, így jelen esetben is rendi Magyarország alatt nem jogviszonyt, nem társadalmi berendezkedést értettünk, hanem szociológiai réteget. A jogviszonynak ugyanis nincsenek tagjai, a szociológiai csoportoknak azonban igen.